

**«ՄԱՀ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԱՇԵՐՏԻ
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ**

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Հ. Հ. Մեսրոպյան

Հիմնաբառեր: Հայերեն, բարբառ, մահ, համարժեք, տարածագործա-
ռական տարբերակ, հնչյունական զուգաբանություն, հոմանիշ, դարձ-
վածք:

«Մահվան առեղծվածը միշտ էլ հրապուրիչ նյութ է ծառայել փիլիսոփայական և առօրյա խորհրդածությունների համար», - գրում է Ա. Նալչաջյանը¹: Կյանքի և մահվան հակադրությունն ազդել է մարդու մտածելակերպի վրա՝ պատճառ դառնալով համապա-
տասխան բառաշերտի ստեղծման, բառերի տերմինացման, իմաս-
տափոխության և ռճավորման: Քանի որ «ավանդական հայ հասա-
րակությունում մեռածների հարգումն արժեք է»², ուստի հայերենի
բարբառային բառապաշարը հարուստ է մարդու վախճանը հատ-
կանշող «մահ» և հարակից հասկացություններ բնորոշող բառաշեր-
տով, դարձվածքներով, նկարագրական արտահայտություններով,
առած-ասացվածքներով և լեզվական այլ միավորներով:

Թեմային առնչվող բարբառաբանությունների շտեմարան են
«Ազգագրական հանդէսի» քսանվեց հատորները, որոնցում տեղ
գտած բարբառային ծավալուն նյութը վերաբերում է մարդու մահ-
վանից հետո հոգու տեղափոխման հավատալիքին, թաղման ծի-
սակարգին, մերձավորների մխիթարությանն ու սգահանությանը,
քրիստոնեական դավանանքով և նախապաշարմունքով պայմանա-
վորված արարողակարգերին: Համաձայն հավատալիքի՝ մարդը
կազմված է մահկանացու մարմնից և անմեռ հոգուց: Երբ հոգին

¹ Ա. Ա. Նալչաջյան, Մահվան հոգեբանություն, կամ ինչպես է հոգին հեռանում
մարմնից, Ե., 1992, էջ 3:

² Բ. Շ. Գիշյան, Մահվան արևելյան և արևմտյան արժեքային կողմնորոշումների
համեմատության փորձ // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 2004, 2 (113), էջ 108:
(http://www.yasu.am/files/12B_Gishyan.pdf)

հեռանում է մարմնից, մարդը մահանում է: Սուրբ Հովհան Ոսկեբերանը մահվան մասին իր ճառում ասում է, որ «Մահը արդար կյանքով ապրած մարդու համար դեպի լավագույնը փոփոխություն է, հեռացում է էլ առավել գերազանցը, ձգտում է առ հասնուցում»³: Այդպիսի վիճակում գտնվող մարդուն հայերենի տարածքային տարբերակներում հիմնականում բնորոշում են *մեռել* (գրաբարյան *մեռեալ*) բառով:

Քրիստոնեական դավանանքի համաձայն՝ «Գերեզմանի հանգիստը մինչև հարություն ժամանակավոր քուն է, իսկ մահացողը՝ ննջեցյալ և ոչ թե մեռյալ»⁴:

Ըստ Հ. Աճառյանի՝ *մահ* արմատի հնագույն ձևը *մարհ* անհայտ ծագմամբ բառն է, որի ստուգաբանությանն անդրադարձել են անցյալ դարի մի շարք լեզվաբաններ՝ չհանգելով սակայն վերջնական հիմնավորման⁵: Գ. Զահուկյանը նախընտրում է Հ. Աճառյանի նշած վարկածներից մեկը՝ գրելով. «Իրանական փոխառություն է, չնայած համապատասխան իրանական ձևը չի հավաստվում»⁶: *Մահ* բառն առկա ստուգաբանություններում առնչակից է հնդեվրոպական նախալեզվի *mer* «մեռնիլ» արմատին⁷: Մենք չենք բացառում կապը պարսկերեն *مړ* (մահ) «լուսին» բառի հետ՝ դիտարկելով այն որպես արևի ու լույսի վախճան:

Արարատյան, Արցախի, Դերսիմի, Երզնկայի, Մալաթիայի, Բուրդուրի և բազմաթիվ այլ բարբառախոս վայրերում գործածվում է *մահ* գրական տարբերակը: Հանդիպում են նաև *մախ* (Վան, Մոկս, Ոզմ, Շատախ և այլն), *մայ* (Մուշ և այլն), *մ° հ* (Տիգրանակերտ) հնչատարբերակները⁸: Մի շարք վայրերում *մահ* գոյականը չի գոր-

³ Սուրբ Հովհան Ոսկեբերան, Ճառերի ընտրանի, Ս. Էջմիածին, 2007, էջ 202:

⁴ Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Ե., էջ 595:

⁵ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Գ., Ե., 1977, էջ 233-234:

⁶ Գ. Բ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010, էջ 502:

⁷ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 233:

⁸ Համապատասխան տվյալները ըստ Ս. վրդ. Ամատունու «Հայոց բառ ու բան» (Թիֆլիս, 1912), Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարան» (հհ. Ա-Դ, Ե., 1971-1979), նաև «Հայերեն գաւառական բառարան» (Թիֆլիս, 1913), ՀՀ ԳԱԱ

ծածվում. այդ իմաստն արտահայտվում է *մեռ*⁹ բնիկ հայերեն արմատով կազմված *մըռնէլ* (Արամո), *միռնիլ* (Քաբուսիե), *մ° ռնիլ* (Եդեսիա) բայերով:

Մահ արմատով են կազմված *մահաքըրտինք* (Ղարաբաղ), *մահենիք* (Արարատյան, Թբիլիսի - «հուղարկավորություն»), *մահտեր*, *մահտուն*, *մահվան հոգ* (Ագուլիս) և այլ բարբառաբանություններ:

Պոլսի բարբառին բնորոշ են *մահս բանի*¹, *մահս ելլա*² կամ *մահս-ցե՛ցս բանի*, *մահս-ցե՛ցս ելլա*, *մահս տա՛նի* արտահայտությունները՝ որպես արգահատանք դրսևորելու միջոց: Նույն տարածքի *մահը աչքը առնել*, *մահը գլխովը առնել* դարձվածքները նշանակում են «մահն անտեսելով՝ վտանգի մեջ նետվել», իսկ *մահվան դողերու բերել* կամ *հանդիպցնել*³ «սարսափեցնել»: *Մահ-մահ ընել* (Պոլիս) դարձվածքն ունի «փափագել», *մահ տալ* (Արարատյան)⁴ «սպանել» իմաստները:

Մարդու մահամերձ վիճակը ժողովուրդը բնորոշում է մի շարք նախապաշարումներով պայմանավորած բառաշերտով: Զանգեզուրի տարածքում *մահամերձ* բառին հոմանիշ է *նեղած* բայաձևը: Մուշի բարբառի Բուլանըխի խոսվածքի *հոգեքանդում* և *տուրքու տափ* կազմություններով բնորոշվում է հոգեվարքը: Մահամերձ վիճակ են նշում նույն տարածքում գրառված *քիթը սրկեցեր է*, *աչքերը գրեր է*, *չօքերի խուղումը կոտրեր է* նկարագրական արտահայտությունները: Իմաստային այս դաշտին են հարում *հոգու հետ կռիվ տալ* (Քանաքեռ), *մօքուլ տալ* («3 օրով կյանքը երկարացնել,

լեզվի ինստիտուտի «Հայերենի բարբառային բառարան» (հհ. Ա-Է, Ե., 2001-2012), Ա. Սարգսյանի «Ղարաբաղի բարբառի բառարան» (Երևան, 2017) աշխատություններից, նաև «Ազգագրական հանդես»-ից (Թբիլիսի, 1895-1899), ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի, ազգագրության և հնագիտության ինստիտուտի բարբառային ձեռագիր նյութերից, լեզվի ինստիտուտի՝ բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրին համապատասխան շուրջ 500 բնակավայրերի բարբառային գրանցումներով տետրերից, վերջապես՝ հայոց լեզվի զարգացման տարբեր փուլերի բառամթերքն ընդգրկող բառարաններից:

⁹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 304:

հոգեդարձ անել»)¹⁰, *հոգու ճրագ* (Բուլանըխ, «մեռնողի հոգու համար վառվող ճրագ»), *հրեշտակը գլխին պըտիտ գալ* (Լոռի), *մահվան դուռը երթալլ հասնիլ* (Պոլիս) և այլ բաղադրություններ:

Ըստ հավատալիքի՝ մահվան ժամանակը որոշում են փոքրիկ, սուր գդակ ունեցող ոգիները, որոնց Ջավախքի տարածքում անվանում են *ցավեր*: Դրանք ձեռքներին ունեն սև, սպիտակ և կարմիր մտրակներ: «Նախ նայում են Աստուծոթինից իրենց յանձնուած «դարձարին» և ում որ սև չպիտվ խփեն, նա կը մեռնի, իսկ ում՝ կարմիրով կամ սպիտակով, միայն կը հիւանդանայ»¹¹:

Ջավախքի տարածքին բնորոշ է *կյանքի պուտուկ* բառակապակցությունը, որի հիմքում ընկած է այն հավատալիքը, համաձայն որի՝ երկնքում գտնվում է մի պուտուկ, որի մեջ թեփ է լցված. երբ թեփը պրծնի, մարդը կմեռնի¹²: Ըստ այդմ էլ ջավախեցիներն ասում են՝ *հըլը թեփը չէ պարպէ*, այսինքն՝ «դեռ վախճանը չի մոտեցել»:

Բազմաթիվ տարածքներում մարդու վախճան է նշվում նաև *աճալը գալ* հարադիր բայով: «Ժողովրդեան կարծիքով ամեն մարդ մի աստղ ունի երկնքում, երբ նրա «աճալը» - վախճանը, որ նախախնամութիւնից որոշուած է, գայ, այդ աստղը կընկնի, և մարդը 40 օրից յետոյ կը մեռնի»¹³:

Վախճանական իմաստ ունեն *մաննա* («նվեր, ընծա, անարյուն պատարագ») ¹⁴, *պատարագ* («գոհ») փոխաբերությունները, *քըսմը-ձաղիկ* (Երզնկա, «նորածիններ գողացող չար ոգի»), *հոգեառ* (Բուլանըխ, «հոգին առնող տանող հրեշտակ»), *հրեշտակակոխ* (Արարատյան, Վան, Ղազախ, Լոռի, Աստապատ, «հոգեառ հրեշտակից զարնված»), *ավագ ուրբաթ, գ՛ըրօղի ծոցը* (Կարին) բարդություններ

¹⁰ Քահանան մրմնջում է. «Նաբոնդոն, Դաբիա, Միլոն (հրեշտակներ են) ցուցեք զնշան ճակատին». Եթե ճակատի վրա սև նշան է երևում, ուրեմն հիվանդը կմեռնի: Տե՛ս «Ազգագրական հանդես», 1895, էջ 172:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 308:

¹² Նույն տեղում, էջ 308-319:

¹³ Նույն տեղում, էջ 308:

¹⁴ Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմէկեան, Մ. Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, հ. 2, 1837, էջ 206:

ըը և *հրեշտակակոխ ըլնել, խացին հասնել* (Վան, «մահը չտեսնել, միայն հոգեհացին հասնել») հարադրությունները:

Վանի բարբառում *ազրայիլ // ազրահիլ* բառով հատկանշվում է հեթանոս հայերի գրողը, նաև մահմեդականների Գաբրիել հրեշտակը, որը մահվան հունձն է կատարում: *Ազրահիլ* փոխաբերաբար նշանակում է «անսանձ, անընկճելի, նաև դիվահար»: Օրինակ՝ «*Ազրայիլ է տ' օրցե մեր կըլխին*»:

Մարդ և *մահ, մեռնել* հարաբերակից ռեալությունը բնորոշող բազմիմաստություն է արձանագրել Հ. Թուրշյանը Վանի բարբառում, որտեղ *մեռնել* բայն ունի 24 հոմանիշ և գրեթե նույնքան իմաստային տարբերակ: *Մեռավ* ասում էին սովորական մահվան դեպքում, *նազ'աստան ինզ'ավ մեռավ*, երբ հանկարծամահության դեպք էր, *վախճանվեց* - հոգևորականը կամ բարեպաշտ անձը, *խանզ'ավ* կամ *ննջեց* - խոր ծերության հասած առաքինի մարդը, *խանզ'ըստացավ* - երկարատև հիվանդությունից տառապածը, *մեռցրին* – ասում էին ընտանեկան վատ պայմանների հետևանքով տեղի ունեցած մահվան դեպքում, *ծեռից կ'ընաց* - անտերության ու անփութության գոհը, *տան սունն ինզ'ավ* - տան միակ կերակրողը, *ճըրաք'ը մարեց* - ընտանիքի վերջին ներկայացուցիչը, *դարդավարամ էլավ* - վշտահարը, *Հիսուս կանչեց* - բողոքականը:

Մի շարք բայաձևեր այս տարածքում արտահայտում են անարգական իմաստ, ինչպես, օրինակ՝ *խոկ'ին տըվեց* - ոչ առաքինի մեկը, *պաղեց, ոտները փրոեց, ճոչ քուն քընեց* - մահվան լուրը հայտնողի կողմից չսիրված մեկը, *սատկեց* - անասունը, թուրքը կամ վատորդի հայը, *խատավ* - քուրդը, նաև թուրքը, *ճըմեց* - մեծահարուստ վատ հայը, *շանսատակ էլավ* - գողը, ավազակը, *թընջկաց, պըթաց* - տեռորի ենթարկվեց տմարդին¹⁵:

Արցախի բարբառախոս տարածքի Մարտակերտի Կիչան գյուղի խոսվածքին բնորոշ է *փչանալ* մեղմասացությունը՝ որպես «մեռնել» բայի համարժեք («*Մըր հըրելվան Անուշին կ'իսուրը փչա-*

¹⁵ Հ. Թուրշյան, Բառարան Վանի բարբառի, Ե., 2018, էջ 18-19:

ցալ ա»): Դերսիմի բարբառային տարածքի Բերրիի խոսվածքում «մեռնել» հասկացությունն արտահայտվում է *օղքէրը չըթէլ* դարձվածքով, որն ունի անարգական նրբիմաստ¹⁶:

Հանգուցյալը հայերենի տարածքային տարբերակներում հիմնականում բնորոշվում է *մեռել* բառով: Գործածվում են նաև հոմանիշներ՝ *ննջեցյալ, մ° ռոսա* (Եդեսիա), *վօղորմած* (Արարատյան) // *օղորմած* (Մարաղա, Ադանա) // *օղորմ° ձ* (Տիգրանակերտ) // *ուղորմօձ* (Բեյլան), *ռղորմածիկ* (Երևան, Լոռի, Կարս, Ղազախ, Նոր Բայազետ, Թիֆլիս) // *օղորմածիգ* (Մուշ) // *ըղորմածիկ* // *ղորմածիկ* (Լոռի) // *ըղըրմածիկ* (Տավուշ), *ռղորմածհոգի* (Աժտարխան, Երևան, Հնդկահայք, Ղարաբաղ, Նոր Նախիջևան, Պոլիս, Թիֆլիս) // *օղորմածհոքի* (Մուչավա, Նոր Նախիջևան, Պոլիս, Թբիլիսի) // *ըղորմածհոքի* (Լոռի), *լուսահօքի* «բարեհիշատակ, գթացող» (Կարին) և այլն: Բազմաթիվ բարբառախոսներ տարբերակում են *ազիգ մեռել* հասկացությունը՝ որպես բնորոշում նշանավոր, անվանի հանգուցյալի:

Հանուն հայրենիքի, վեհ գաղափարի համար ընկածներին անվանում են *նահատակ, մարտիրոս*, նաև *վկա*: *Նահատակ* բառի գրական ձևը գործածական է Ախալցխայում, Երևանում, Կարինում, Շամախիում, Սալմաստում և այլ վայրերում: Բարբառային զուգաձևություններից են՝ *նահադագ* (Ալաշկերտ, Ռոդոսթո) // *նաադագ* (Մալաթիա) // *նըհ° տակ* (Գորիս, Ղարաբաղ) // *նըհադագ* (Մեքաստիա) // *նահադոգ* // *նահադոգ* (Զեյթուն) // *ն° հ° դ° գ* (Տիգրանակերտ) և այլն: *Նահատակ* բառով են կազմված *նահատակ անիլ* (Թիֆլիս), «չարչարել», *նըհադգել* (Բուլանուխ, Մուշ), «նախատել, հանդիմանել» բայերը: Նույն իմաստն ունի *մադադ ըլլալ* (Երզնկա) հարադիր բայը:

Արհամարհական իմաստ ունեն *էշ նահադագ* (Պոլիս) // *էշէք նահադագ* (Անկարա), *էշնահադոգ* (Բեյլան), «գուր տեղը նահատակված, չարչարված» բաղադրյալ կազմությունները:

¹⁶ Ռ. Բաղրամյան, Դերսիմի բարբառային քարտեզը, Ե., 1960, էջ 162:

Հանուն հավատքի նահատակվածները կոչվում են *վկա*: Վր-
կա գրական արտասանական ձևն է գրանցված Կարնո, Ախալցխա-
յի, Կարսի Քյուրագդարայի, Մոկսի, Մարադայի, Ջուդայի, Սալ-
մաստի, Թիֆլիսի, Ղարաբաղի, Գորիսի, Խոյից եկածներով բնակեց-
ված Էջմիածնի Արագածի բարբառախոս բնակավայրերում: Մյուս
տարածքներից հայտնի են հետևյալ հնչատարբերակները՝ *վրգա*
(Մուշ, Ալաշկերտ, Մուշ-Ալաշկերտից ներգաղթածներով բնակեց-
ված Ապարանի Ղալայչի, Արագած, Ատմա, Բուլանուխի Գյաբոլներ
և Շերվանշեխ, Ասլանբեկ, Պոլիս, Ռոդոսթո, Սեբաստիա, Սուչավա,
Նոր Նախիջևան, Երևան, Շամախի, Ստեփանավանի Կուրթան) //
վըզը (Սասունի Տավորիկ և Իրցանք) // *վըզ* ° (Փսանքի Մըշկեդ)
// *վըզը* ° (Սասունի Հոսներից եկածներով վերաբնակեցված Թալինի
Ներքին Սասնաշեն) // *ուգա* (Նոր Նախիջևան) // *վըկո* (Ագուլիս)
// *վոզո* // *վոզո* (Զեյթուն) և այլն: Բաղեշի Վերին Հծրծքից գաղթածնե-
րով բնակեցված Ուշիի խոսվածքում գործածական է արաբերենից
փոխառյալ *շըհ* ° *դ* բառային զուգաբանությունը:

Ննջեցյալի հոգու համար Աստծու ողորմությունը խնդրում են
«Աստված ողորմի հոգուն» ասելով, նաև ամփոփ ձևով՝ *ողորմիս*
(Նոր Նախիջևան, Պոլիս) // *ողորմի* (Տիգրանակերտ) // *ղորմի* (Կոզեն,
Ստեփանավանի Սվերդլով) // *ողորմի* (Մոկս, Երևան) // *ղնրմի*
(Կարճևան, Մեղրի) // *ըղորմի* (Լոռի) և այլն: Անկարայի թրքախոս
հայերի շրջանում տարածված է *ողորմիս* ձևը, որից էլ՝ *ողորմիս*
չխարմաք, այսինքն՝ «աստված ողորմի՛ ասել»): Բարբառային խոս-
քին բնորոշ են *ողորմի՛ նրա կողքին մեռելներին* (Երևան), *ողորմիսը*
քովեն անցնի (Պոլիս) և այլ արտահայտություններ, որոնք ասվում
են վատ հիշատակ թողած ննջեցյալների հասցեին:

Անարգական իմաստ ունի *գոռնափշտիկ* բառը, որով բնորոշ-
վում է շան, կատվի, քերծեի և այլ կերպարանքով գիշերով գերեզ-
մանից դուրս եկող ոչ քրիստոնյա մեռելը: «Գոռ (քրդ.) կը նշանակե

գերեզման, իսկ փշտիկը փշտկալ (ելնել, ցայտել, թոնել, օր. այլուրի և նման առարկաներու) ժողովրդական բայի մի արմատն է»¹⁷:

«Մահ» հասկացությանը վերաբերող բառերից են՝ *մեռել(ա)-տեր* (Արարատյան, Ղազախ, Ղարաբաղ, Թբիլիսի), *մեռել(ա)տուն* (Բաբերդ, Արարատյան), *մեռլաջուր*, *նաժ* (Վարանդա), *խրզմալի* (Վան), *ճաղբ* (Բուլանըխ) «կարպետով փաթաթած ննջեցյալին մեջը դնելու հարմարանք», *դիագարդ* (Արցախ), *երեսքաշ* (Արարատյան, Մուշ, Շիրակ, Սիսիան) «դագաղը կամ նաժը ծածկող շոր», որը երիտասարդի համար «կարմիր գիլի չթից էր, միջահասակինը՝ սպիտակառախն, սևագոյն կտորից, իսկ ծերինը՝ լաստիկ շարժ-սև կտորներից»¹⁸, *կուփե* («փիե») նախապաշարում, համաձայն որի եթե գյուղում ննջեցյալ կա, գլուխ չեն լվանում, լվացք չեն անում՝ հրեշտակահար չլինելու համար¹⁹: Համշենի բարբառին բնորոշ է *խօրթաղ* բառը. «Կատուն որ մեռելի վրայից անցնի, մեռելը խօրթաղ կը դառնայ»²⁰:

Բուլանըխում ծխատեր քահանային որպես թաղման վարձ տրվող գումար են նշում *թաղմեկե* և *սզահան* բառերը: Քահանային, ժամկոչին և աղքատներին տրվող մեռելի շորերը անվանում են *կոդոպուտ*:

Վարանդայի տարածքում *ժամհար* և *ժամկոչ* կրոնական եղեցական բառերը իմաստային նեղացման են ենթարկվել և նշանակում են «գերեզմանափոր», մասնավորաբար քաղաքում, քանի որ գյուղերում գերեզմանը փորում են հարազատները կամ հարևանները: *ժամակոչը* նաև հանգուցյալ տղամարդուն լողացնողն էր, իսկ կնոջը լողացնողին անվանում էին *քելվանի* (Կարնո բարբառի Ջավախքի խոսվածք):

¹⁷ «Ազգագրական հանդես», Պատկերագրող, 4-րդ տարի, Ե գիրք, Թիֆլիս, 1899, թ. 1: *Բենսե*, Բուլանըխ կամ Հարք գաւառ (ձեռագիր) «75. Ընտանեկան կեանք» - ընդհանուր խորագիր «155. Մահ և թաղումն», էջ 181:

¹⁸ «Ազգագրական հանդես», 1898, էջ 100-105:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 184:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 401-406:

Ջավախքի տարածքում *մուշուրպա* «ջրաման» բառը տերմինացվել է՝ ձեռք բերելով հատկապես «ննջեցյալին լողացնելուց հետո կոտրելու ենթակա աման» իմաստը: Մուշուրպան կոտրում էին, որպեսզի այդ տնից հաջորդ մարդը չմեռներ²¹: Նույն տարածքում «մահ» հասկացությանը վերաբերող տերմինի արժեք է ձեռք բերել նաև *թաքախ* «աման» բառը, քանի որ այն դնում էին ննջեցյալի կրծքին՝ գանձ ասելիս քահանայի համար գումար հավաքելու նպատակով²²: *Գանձ ասել* հարադրությունը բնորոշ է հատկապես Արցախի, Ջավախքի և այլ տարածքների:

Ուշագրավ հարադրություններից են *բարև բռնեցնել* «Ջավախք, հանգուցյալի ձեռքերը կրծքի վրա խաչել», *թողապրիս գալ* «ննջեցյալի հարազատներին մխիթարելու գալ», *հոգոց ասել տալ* «թաղման օրը քահանային կարգ անել տալ», *սրտինը սրտում մնալ* «Ջավախք, ասվում է չար մարդու մահվան դեպքում, երբ նա չի կարողանում ցանկացածն ասել», *հրեշտակը փակ չթողնել* «մարդու մեռնելուց հետո դուռը բացել, որպեսզի հոգու հետ ազատ շրջի»²³, *աթլա չտալ* (Մուշ-Բուլանըխ) «մեղավորի հոգին անմիջապես առնել, խույս տալու ժամանակ չտալ», *պատարագով թաղել*, Ջավախք, «շաբաթ օրը մեռնողին եկեղեցում մի օր պահել» երբ մարդը մեռնում է, և կիրակի պատարագով թաղում, իսկ եթե մի ուրիշ օր է մեռնում, եկեղեցի դնելն ու վերցնելը մեկ են անում²⁴: «*Գաբրիել կը գաբի վըր բօկին, աթլայ չիտա, կառնէ տանէ դժոխք, չուրի գալուստնի Քրիստոսին, որ կիզայ ըռնաուտի կալ*»²⁵:

Բավականին ընդարձակ է հանգուցյալի երկրային ներկայությանը հաջորդող իրողությանն առնչվող բառաշերտը: Միայն *այգողք* և *հոգեհաց* հասկացությունները բնորոշող հոմանիշային շարքերի և բարբառային հնչատարբերակների մասին կարելի է ընդարձակ ուսումնասիրություն կատարել, ուստի այդ բառերին չենք անդրա-

²¹ «Ազգագրական հանդես», 1895, էջ 309:

²² Նույն տեղում, էջ 309:

²³ Նույն տեղում, 1898, էջ 243:

²⁴ Նույն տեղում, 1895, էջ 311:

²⁵ Նույն տեղում, 1899, էջ 182:

դառնում: Նշենք միայն, որ *մեռ* արմատով կազմված *մեռելահաց* բարդությունն ունի մոտ 30 տարբերակ և բնորոշ է բազմաթիվ բնականայրերի [օրինակ՝ *մեռլի խաց* (Աբովյանի Ակունք), *մեռլըխաց* (Խոյից եկածներով բնակեցված Մասիսի Այնթափ), *մըռլահաց* (Դաշքեսանի Բանանց, Կարմիրի Վերին Ճամբարակ, Շամխորի Մարտունի, Գորիսի Վերինշեն և Բոուն, Իջևանի Ծաղկավան, Խանլար, Ելենադորֆ, Շահումյանի Բուզլուխ, Կիրովաբադ), *մեռլի ճաշ* (Ցածի Թիմարի Քյոչանի), *մեռլի պաղարաք* (Ղարադաղի Վինան), *մեռելժամ* (Չենկիլեր), *մըռլի հաց* (Գորիսի Շինուհայր), *մեռելօցի հաց* (Շամախու Սաղյան), *մեռլի ժամ* (Գավաշի Հարպերտ) և այլն]:

Դատաստան, դրախտ և դժոխք բառերի քննությանն անդրադարձել ենք մեր «Կրոնաեկեղեցական բառապաշարը հայերենի բարբառներում» գրքում²⁶:

Մեծաթիվ են նաև այս թեմայով կերտված առած-ասացվածքները, երդման, օրհնության, բարեմաղթանքի բանաձևերը, նաև անեծքները: Ներկայացնենք դրանցից մի երկուսը՝ «*Մարդուն՝ սուֆրա-սեղան, կնկան՝ կանաձ փողան*» (Դեռ մարդու հոգեհաց են տալիս, կնոջ մուշտարիները լցվել են տան սրահներն ու փողանները, *Բուլանըխ*): «*Մահավ ըղնիք մաքրվիք Տանավ տեղավ թըմըզ-վիք*» (Ղարաբադ)²⁷, *ապավամեռ* (Վան), *մազտ մկրատը* (Ջավախք) և այլն: Վերջին անեծքը ծագել է հանգուցյալ կնոջ մազերը կտրելու սովորույթից:

Այսպիսով, ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ մարդկային կյանքի անխուսափելի ավարտը նշող *մահ* և վերջինիս առնչակից հասկացությունները նշող բառերն ու արտահայտությունները բավականին մեծ թիվ են կազմում: Հայերենի տարածքային տարբերակներում կան մահը հատկանշող բազմաթիվ բառեր, հնչյունական և բառային զուգաբանություններ, հոմանիշներ, դարձվածքներ,

²⁶ Տե՛ս Հ. Հ. Մեսրոպյան, Կրոնաեկեղեցական բառապաշարը հայերենի բարբառներում, Ե., 2016:

²⁷ Լ. Հարությունյան, Նշխարքներ Արցախի բանահյուսության, Ե., 1991, էջ 312:

նկարագրական կառույցներ, որոնք արտահայտվում են հայերենի բառակազմական հայտնի միջոցներով:

Ключевые слова: армянский, диалект, смерть, эквивалент, территориально-функциональный, вариант, фонетический, диалектный аналог, синоним, фразеологизм.

А. О. Месропян - Общее описание диалектной лексики связанной с понятием «смерть».- Тайна смерти, противоречие жизни и смерти влияют на мысли людей и являются причиной для создания соответствующей лексики, переосмыслений и терминологизации общеупотребительных слов, имеет непосредственное отношение к *образованию стилей*.

Традиции и ритуалы, связанные с окончанием земной жизни, определяются в трех основных этапах: 1) агония, 2) похоронный ритуал, 3) церемонии поминовения умершего. Диалекты армянского языка имеют слишком богатый лексический пласт, который описывает эти три этапы. В статье представлен лексический пласт относящимися третьего этапа, то есть памяти умершего, особенно диалектные названия понятия “*մահ*” (смерть).

Исследованы диалектные фонетические эквиваленты понятия “*մահ*”, связанное с ритуалом, обозначающий неизбежная кончина человеческой жизни, выражается в региональных вариантах армянского языка многочисленными словами, фонетическими и лексическими аналогиями, синонимами, речевыми оборотами, описательными конструкциями, которые выражаются всеми словообразовательными средствами армянского языка.

Keywords: Armenian, dialect, death, equivalent, territorial-functional, version, phonetic, dialectal analogue, synonym, idiom.

H.H. Mesropyan - General description of the dialect vocabulary associated with the concept of "death".- The mystery of death, the influence of contrary between life and death on people's mentality has become a reason for creation of appropriate vocabulary, word terminology and for the change of meaning and styling of the vocabulary.

Traditions and rituals related to the end of earthly life are defined in three main stages: agony, 2) funeral ritual, 3) commemoration ceremonies of the deceased.

The Armenian dialects are rich of vocabularies identifying these three phases. In this article it is represented the vocabulary concerning to the third stage: the ceremonies of dead's commemoration, especially to the dialectical names of the meaning “*մահ*” ("death").

We have collected and investigated words that mention the phonetic and vocabular word- combinations of that commemoration ceremony, also Christian denominations and dialects with prejudice, the expressions formed on the basis of popular perceptions, descriptive expressions, sayings and other linguistic units.